Arabic Literature Criticism (2026, 17, 1/32: 106-123)

ISSN: 2588-7491

Criticism and Interpretation of the Myth of Duality and Sin in Amin Al-Zawi's Novel *Al-Asnam* and the Shadow of Cain

Original Article

Received: 2025/11/27
Accepted: 2026/05/13

Hedieh Jahani[1]*, Hamid Dadfar[2]

1. Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran.

2. Department of law, Damghan Branch, Islamic Azad University, Damghan, Iran.

Extended Abstract

Background and Purposes: Amin Zawi's novel *Al-Asnam*: Cain Whose Heart Was Softened for His Brother Abel represents a qualitative advancement in the development of contemporary Arab fiction. Zawi, known for his profound philosophical inquiries and his engagement with foundational texts, has established a new framework for one of the oldest human dilemmas in this work. The novel does not merely narrate a story; rather, it reconstructs the myth of Cain and Abel not only as a historical-religious event but also as a paradigm of existential and moral contradictions that have come to involve modern humanity and society. Within the context of contemporary Arab literature, where an increasing connection between mythical heritage with lived experiences is observable, Zawi's work occupies a distinctive position. The novel follows narrative trends that distance themselves from traditional linear storytelling and, through a rereading of sacred texts and folklore, seeks to extract practical concepts for understanding the present situation. The revival of this myth reflects a persistent search for the roots of violence and self-destruction in the psyche of contemporary Arab man.

Methodology: To achieve the objectives of this research and address its questions, the present article uses the method of analytical criticism (literary criticism). In this regard, tools of structural analysis are used to examine the internal structure of the work, while concepts from psychological criticism are applied to understand the characters' motivations. Given that this work constitutes a rereading of an ancient text, an interpretive method also proves necessary for interpreting the multiple layers of meaning. Following this introduction, the analytical research is divided into six main sections. The first and second axes are dedicated to explaining the titles and examining the mythological references, respectively. The third and fourth axes focus on analyzing the characters of Cain and Abel and the deeper significance of "softening the heart." Finally, the fifth and sixth axes explore the concept of "al-Asnaam" in the novel as a metaphor for contemporary reality and will present a summary of the findings derived from the textual analysis.

Results and Discussion: The Symbol of Disillusionment with the Natural (the Cockroach and the Donkey): To portray the superiority of the natural and honest over corrupt political structures, the author uses symbols that are often rejected in modern literature. Al-Sarsur (the Cockroach): This creature, generally associated with filth and disease, becomes a "dear friend" for the narrator and a symbol of instinctive and authentic life. The interaction with the cockroach represents an attempt to create meaning in the vacuum of political and ideological signification. The author states: "I began to watch the movement of the beautiful and clean cockroach… Whoever invented cockroach killer is a tyrant and a criminal. Beautiful creatures like this cockroach neither perish nor cause harm." The braying of the donkey: The donkey's voice is contrasted as an "honest" and "faithful" voice against modern music or hollow political rhetoric. "I love the sound of the donkeys braying in the neighbor's barn… The braying of the donkeys is more beautiful than the neighing of horses. The donkey is honest in its braying and is original in it." These symbols indicate that the narrator's search for truth leads him toward the natural and primal world—a world that the structures of power (state, party, ideology) have failed to contaminate. The symbol of "al-Lahiyyah" (Long Beard) as a positional choice: In this text, the long beard, contrary to its traditional connotations of piety and religiosity, becomes a political-philosophical choice that signifies a stance against the status quo. Mahdi confirms this choice as "taqiyyah" (piety) to achieve the narrator's objectives (revengeance or salvation). Textual example: "He told me: This long beard of yours is your taqiyyah to achieve what you have in mind."

Conclusion: The novel *Al-Asnam* is more than a social narrative of post-independence Algeria and its crises; it is also a modern reinterpretation of the myth of Cain and Abel. By situating the characters within the framework of this foundational myth, the author elevates the individual and moral conflict to the level of human tragedy. The death of Mahdi (Abel) is not merely a political murder but a representation of the killing of innocence by corrupt ideologies (embodying the modern Cain). This connection between the mythical narrative and the bitter political reality endows the work a twofold depth that requires an analysis extending beyond purely historical boundaries to understand the characters' motivations. The principal theme of the novel is the inescapable cycle of "sin". Cain's sin is not only repeated in the murder of Mahdi but is also transmitted to the narrator as an "inheritance". Despite the narrator's conscious attempts at redemption—by changing his field of study, rejecting extremist environments, and even taking up a job as a gravedigger—he remains condemned to live under the shadow of this legacy. His choices (such as growing a beard or seeking refuge in solitude) appear more reactions to the burden of guilt than steps toward complete freedom. This suggests that, in the novel's world, environmental and historical determinism exerts a more powerful force the individual will. The book's title, *The Idols*, metaphorically targets all the corrupt structures to which society clings; these idols are both external (the rigid, state-sanctioned ideologies that justify death) and internal (maternal jealousy, ideological pride). To escape the worship of these idols, the narrator moves toward the denial of grand systems and the affirmation of "the small and noble". A symbol such as the cockroach, which becomes a companion at the height of isolation, represents his search for a pure truth that cannot be confiscated by power.

Keywords: Myth of Cain and Abel, Ideology Criticism, Violence, *Al-Asnam*, Amin al-Zawi.

How to cite this article:
Jahani, H., & Dadfar, H. (2026). Criticism and Interpretation of the Myth of Duality and Sin in Amin Al-Zawi's Novel *Al-Asnam* and the Shadow of Cain. *Arabic Literature Criticism*, *17*(1), 106-123.

***Corresponding Author Email Address** : hediehjahani@razi.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.242613.1432

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

دراسات في نقد الأدب العربي (١٤٤٧، ١٧، ٣٢/١، ١٠٦-١٢٣)

الترقيم الدولي الموحد الإلكتروني: ٧٤٩١-٢٥٨٨

نقد وتأويل أســطورة الثنائية والخطيئة في رواية "الأصــنام" و"ظل قابيل" لأمين الزاوي

المقالة الأصيلة

تاريخ الاستلام: ١٤٤٧/٠٦/٠٦

تاريخ القبول: ١٤٤٧/١١/٢٥

هدية جهاني[١*]، حميد دادفر[٢]

١. مدرّسة اللغة والأدب العربي بجامعة رازي، حاصلة على الدكتوراه في اللغة والأدب العربي من جامعة رازي.

٢. قسم الحقوق، فرع دامغان، جامعة آزاد الإسلامية، دامغان، إيران.

الملخص المبسوط

بيان المسـئلة والهدف: تُعدّ رواية "الأصـنام: قابيل الذي لانّ قلبه لأخيه هابيل" لأمين الزاوي نقلةً نوعيةً في مسـيرة الرواية العربية المعاصـرة. الزاوي، المعروف باسـتكشـافاته الفلسفية العميقة واستخدامه للنصوص الجوهرية، قد أرسى إطارًا جديدًا لإحدى أقدم القضايا الإنسانية في هذا العمل. لا تروي هذه الرواية قصةً فحسب، بل تُعيد بناء أسطورة قابيل وهابيل ليس فقط كحدث تاريخي ديني، بل أيضًا كنموذج للتناقضات الوجودية والأخلاقية التي رافقت الإنسان والمجتمع المعاصر. في سياق الأدب العربي المعاصر، حيث نشهد ازدياد ارتباط التراث الأسطوري بالتجارب المعاشة، يحتل عمل الزاوي مكانةً خاصة. تتبع هذه الرواية اتجاهاتٍ سرديةً تنأى بنفسها عن السرد الخطي التقليدي، وتسعى، من خلال إعادة قراءة النصـوص المقدسـة والفولكلور، إلى اسـتخلاص مفاهيم عملية لفهم الوضـع الراهن. يعكس إحياء هذه الأسـطورة بحثًا دؤوبًا عن جذور العنف والتدمير الذاتي في نفسـية الإنسان العربي المعاصر.

المنهجيّة: لتحقيق أهداف هذا البحث والإجابة على أسئلته، اعتمد المقال على منهج النقد التحليلي (النقد الأدبي). وفي هذا الصدد، ستُستخدم أدوات التحليل البنيوي لدراسة البنية الداخلية للعمل، ومفاهيم النقد النفسي لفهم دوافع الشخصيات. ولأن هذا العمل إعادة قراءة لنص قديم، يبدو من الضروري أيضًا اعتماد منهج تفسيري لتفسير طبقات المعنى المتعددة. ينقسـم هذا البحث التحليلي، بعد هذه المقدمة، إلى سـتة أجزاء رئيسـة. يُخصـص المحوران الأول والثاني لشـرح العناوين، ودراسـة الإشـارات الأسـطورية على التوالي. أما المحوران الثالث والرابع، فسيركزان على تحليل شخصيتي قابيل وهابيل، والمعنى العميق لـــ"تليين القلب". وأخيرًا، يستكشف المحوران الخامس والسادس مفهوم "الأصنام" في الرواية كاستعارة للواقع المعاصر، ويعرضان خلاصةً لنتائج تحليل النص.

تحاول هذه المقدمة توفير الإطار النظري اللازم للتعمق في النص السردي لأمين زاوي. إن الجمع بين الأسطورة والأسس الفلسفية في "الأصنام" يفتح آفاقًا واسعة للقارئ والناقد، مما يجعل هذا العمل منطلقًا هامًا لدراسة أدب المواجهة بين القديم والحديث في الرواية العربية..

المناقشة والتحليل: رمز خيبة الأمل من الطبيعي (الصرصور والحمار): لتصوير التفوق الطبيعي والصادق على البنى السياسية الفاسدة، يستخدم المؤلف رموزًا غالبًا ما تُرفض في الأدب الحديث: الصـرصـور: هذا المخلوق، الذي يرمز عادةً للقذارة والمرض، يُصـبح "صـديقًا عزيزًا" للراوي ورمزًا للحياة الفطرية والأصـيلة. التفاعل مع الصـرصـور هو محاولة لخلق معنى في فراغ المعنى السياسـي والأيديولوجي. يقول المؤلف: "بدأت أراقب حركة الصـرصـور الجميل والنظيف... من اخترع قاتل الصـراصـير هو طاغية ومجرم. المخلوقات الجميلة مثل هذا الصرصور لا تهلك ولا تسبب ضررًا". نهيق الحمار: يُقارن صوت الحمار كصوت "صادق" و"مخلص" بالموسيقى الحديثة أو الخطب السياسية الجوفاء. "أحب صوت نهيق الحمير في حظيرة الجار... نهيق الحمير أجمل من صهيل الخيول. الحمار صادق في نهيقه وأصيل فيه". تشير هذه الرموز إلى أن بحث الراوي عن الحقيقة يقوده إلى العالم الطبيعي والبدائي؛ عالم فشلت هياكل السلطة (الدولة والحزب والأيديولوجيا) في تلويثه. رمز "اللحية" كخيار موضـعي: في هذا النص، تتحول اللحية الطويلة، خلافًا لرمزها التقليدي (التقوى والدين)، إلى خيار سياسي-فلسفي يُشير إلى موقف ضد الوضع الراهن. يؤكد المهدي هذا الخيار باعتباره "تقية" لتحقيق مقاصد الراوي (الانتقام أو الخلاص). مثال نصي (اللحية كأداة): "قال لي: لحيتك الطويلة هذه هي تقية لك لتحقيق ما تصبو إليه." هذا الأسلوب الكتابي، القائم على التضاد الثنائي (النور/الظلام، الخنفساء/الإنسان، الصدق/الخداع)، والانتقال المستمر بين المستوى السياسي والمستوى الأسطوري-النفسي، يضمن قوة التحليل العميق للعمل.

الإنجازات: رواية "الأصنام" أكثر من مجرد سرد اجتماعي للجزائر بعد الاستقلال وأزماتها؛ بل هي أيضًا إعادة تفسير حديث لأسطورة قابيل وهابيل. بوضع الشخصيات في إطار هذه الأسطورة الجوهرية، يرفع المؤلف الصراع الفردي والأخلاقي إلى مستوى المأساة الإنسانية. إن موت المهدي (هابيل) ليس مجرد جريمة قتل سياسية، بل هو تمثيل لقتل البراءة على يد أيديولوجيات فاسدة (تمثل قابيل المعاصر). هذا الربط بين السرد الأسطوري والواقع السياسي المرير يمنح العمل عمقًا مزدوجًا يتطلب تحليلًا يتجاوز الحدود التاريخية البحتة لفهم دوافع الشخصيات.

الموضوع الرئيس للرواية هو دورة "الخطيئة" التي لا مفر منها. لا تتكرر خطيئة قابيل مع مقتل المهدي فحسب، بل تنتقل أيضًا إلى الراوي كـــ"إرث". رغم محاولات الراوي الواعية للتكفير عن ذنبه - بتغيير تخصصه، ورفض البيئات المتطرفة، بل وحتى العمل كحفّار قبور - إلا أنه محكوم عليه بالعيش في ظل هذا الإرث. خياراته (مثل إطالة لحيته أو اللجوء إلى العزلة) ما هي إلا ردود فعل على عبء الذنب منها خطوات نحو الحرية الكاملة. هذا يوحي بأن الحتمية البيئية والتاريخية في عالم الرواية أقوى من إرادة الفرد. عنوان الكتاب، "الأصنام"، يستهدف مجازيًا جميع البُنى الفاسدة التي يتمسك بها المجتمع؛ هذه الأصنام خارجية (الأيديولوجيات الجامدة التي ترعاها الدولة والتي تبرر الموت) وداخلية (غيرة الأم، والكبرياء الأيديولوجي). وللهروب من عبادة هذه الأصنام، يتجه الراوي نحو إنكار الأنظمة الكبرى وتأكيد "الصغير والنبيل"؛ رمزٌ كالصرصور، يصبح رفيقًا في ذروة العزلة، يُمثل بحثه عن حقيقة نقية لا يمكن للسلطة مصادرتها. تتميز القصة بنبرة مأساوية عميقة ونفسية. باستخدام لغة وصور مؤثرة - الظلام والرطوبة ورمزية الحيوانات - يُظهر الكاتب أن البطل محاصر أيضًا في سجن عقلي. يُجبر هذا الأسلوب القارئ على فهم العزلة الوجودية.

الكلمات المفتاحيّة: أسطورة قابيل وهابيل، نقد الأيديولوجيا، العنف، رواية «الأصنام» لأمين الزاوي.

الاستناد إلى هذا المقال:

جهاني، هدية ، دادفر، حميد (١٤٤٧). نقد وتأويل أسطورة الثنائية والخطيئة في رواية "الأصنام" و"ظل قابيل" لأمين الزاوي. دراسات في نقد الأدب العربي، ١٧(٣٢)، ١٠٦-١٢٣.

***Corresponding Author Email Address:** hediehjahani@razi.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.242613.1432

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

پژوهشنامهٔ نقد ادب عربی (۱۴۰۵، ۱۷، ۳۲/۱: ۱۰۶-۱۲۳)

شاپا: ۷۴۹۱-۲۵۸۸

نقد و تأویل اسطورهٔ دوگانگی و گناه در رمان *الأصنام* و سایهٔ قابیل از أمین الزاوي

مقالهٔ پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۹/۰۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۲۳

هدیه جهانی[۱*]، حمید دادفر[۲]

۱. گروه زبان و ادبیات عرب، دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

۲. گروه حقوق، واحد دامغان، دانشگاه آزاد اسلامی، دامغان، ایران.

چکیدهٔ مبسوط

بیان مسئله و هدف: اسطورهٔ قابیل و هابیل، به‌عنوان نخستین روایت برادرکشی، گناه و دوگانگی اخلاقی، یکی از پایدارترین الگوهای تفسیری در تاریخ اندیشهٔ بشری است. این اسطوره همواره برای تبیین منشأ خشونت، حسادت، گسست روابط انسانی و مسئولیت اخلاقی به کار رفته است. بااین‌حال، مسئله در بازخوانی‌های معاصر، صرفاً خود روایت کهن نیست، بلکه چگونگی دگردیسی معنایی آن در مواجهه با بحران‌های انسان و جامعهٔ مدرن است. رمان الأصنام: قابيل الذي رقّ قلبه لأخيه هابيل، اثر أمین الزاوي، اسطورهٔ قابیل و هابیل را از سطح روایتی دینی و تاریخی فراتر می‌برد و آن را در بستر واقعیت‌های سیاسی، ایدئولوژیک و روان‌شناختی معاصر بازآفرینی می‌کند. چالش اصلی در خوانش این رمان تبیین رابطهٔ میان اسطورهٔ برادرکشی، مفهوم گناه و پدیدهٔ «بت‌پرستی» مدرن است؛ بت‌هایی که گاه در قالب ایدئولوژی‌ها، ساختارهای سیاسی و نظام‌های قدرت ظاهر می‌شوند و گاه در شکل حسادت، تعصب و غرور درونی شخصیت‌ها بازتاب می‌یابند. از سوی دیگر، عنوان دوپارهٔ رمان، یعنی «الأصنام» و «قابيل الذي رقّ قلبه لأخيه هابيل»، خود حامل تنشی معنایی است: از یک سو، بت‌ها نماد خشکی، جمود و خشونت‌اند و از سوی دیگر، «نرمی دل» قابیل امکان بازاندیشی در مفهوم گناه، مسئولیت اخلاقی و امکان رستگاری را مطرح می‌کند. پژوهش حاضر با طرح این پرسش که آیا الزاوي اسطورهٔ قابیل را صرفاً بازتولید می‌کند یا آن را به ابزاری انتقادی برای فهم گناه، دوگانگی و خودویرانگری انسان معاصر تبدیل می‌سازد، به تحلیل سازوکارهای روایی و نمادینی می‌پردازد که از طریق آن‌ها اسطورهٔ قابیل و هابیل با مفهوم «الأصنام» پیوند می‌یابد. هدف پژوهش نشان دادن این نکته است که در رمان، گناه رویدادی متعلق به گذشته نیست، بلکه وضعیتی تکرارشونده است که در ایدئولوژی‌ها و ساختارهای قدرت معاصر بازتولید می‌شود. بر این اساس، مقاله با تمرکز بر مفاهیم دوگانگی، گناه و بت‌پرستی درونی و بیرونی، جایگاه رمان را در بازخوانی اسطوره‌ای ادبیات معاصر عرب بررسی می‌کند.

روش‌شناسی: این پژوهش از نظر ماهیت کیفی و از نظر روش مبتنی بر نقد اسطوره‌ای با رویکردی تأویلی است. روش اصلی مقاله تأویل اسطوره‌ای متن ادبی و بررسی بازخوانی اسطورهٔ قابیل و هابیل و دگردیسی مفاهیم گناه و دوگانگی در رمان الأصنام است. در این چارچوب، متن رمان عرصه‌ای برای بازتولید و بازمعناگذاری اسطوره در بستر زندگی انسان معاصر تلقی می‌شود، نه صرفاً روایتی داستانی. در کنار رویکرد اصلی، از تحلیل ساختارگرا به‌صورت محدود و ابزاری برای بررسی سازمان روایی اثر، تقابل‌های دوتایی و کارکرد عناوین استفاده شده است. تقابل‌هایی مانند برادر-برادر، گناه-بی‌گناهی، بت-انسان و ظاهر-باطن در شکل‌گیری معنای کلی رمان نقش مهمی دارند. همچنین، مفاهیمی منتخب از نقد روان‌شناختی، به‌ویژه مفهوم «سایه» در خوانش یونگی، برای تحلیل ابعاد درونی شخصیت قابیل، مسئلهٔ «نرمی دل» و فرایند شکل‌گیری گناه به‌کار گرفته شده است. داده‌های پژوهش به‌صورت کتابخانه‌ای گردآوری شده و تحلیل‌ها بر پایهٔ خوانش دقیق متن رمان و تطبیق آن با مفاهیم نظری انجام گرفته است.

بحث و تحلیل: الزاوي در رمان الأصنام از نمادهایی ظاهراً پست، حاشیه‌ای و طردشده برای نقد ساختارهای ایدئولوژیک و بازتعریف مفهوم گناه استفاده می‌کند. بازگشت راوی به امر طبیعی راهبردی اسطوره‌ای-انتقادی برای افشای خشونت نهفته در ساختارهای قدرت است. سوسک یکی از مهم‌ترین نمادهای این فرایند است. «الصرصور» که در فرهنگ عمومی غالباً با پلیدی و بیماری پیوند دارد، در نگاه راوی به «دوست عزیز» و نماد حیاتی غریزی، اصیل و دست‌نخورده تبدیل می‌شود. این وارونگی معنایی نشان می‌دهد که راوی حقیقت را نه در گفتمان‌های رسمی و ایدئولوژیک، بلکه در موجودی می‌جوید که هنوز به نظم قدرت آلوده نشده است. ستایش سوسک و اعتراض به اختراع سوسک‌کش بیانگر تلاشی برای حفظ معنا در جهانی است که نظام‌های سیاسی و ایدئولوژیک آن را تهی کرده‌اند. صدای عرعر الاغ‌ها نیز در برابر موسیقی مدرن و سخنرانی‌های سیاسی توخالی قرار می‌گیرد. راوی این صدا را زیبا و صادق می‌داند، زیرا فاقد تزویر و فریب زبانی است. بدین‌سان، الاغ و سوسک نمادهای جهانی پیشاایدئولوژیک‌اند؛ جهانی که در آن موجودات هنوز به ابزار قدرت یا بت‌های معنایی تبدیل نشده‌اند. در برابر این نمادهای طبیعی، «اللّحیه» یا ریش‌بلند نشانهٔ دوگانگی وجودی و زیستن در شرایط ایدئولوژیک است. ریش در اینجا الزاماً نشانهٔ ایمان و تقوا نیست، بلکه ابزاری برای پنهان‌سازی نیت درونی و ادامهٔ زندگی در دل ساختار قدرت است. مهدی این وضعیت را نوعی «تقیه» می‌داند.

دستاوردها: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که الأصنام فراتر از روایتی اجتماعی دربارهٔ الجزایر پس از استقلال و بحران‌های آن است و می‌توان آن را بازخوانی مدرنی از اسطورهٔ قابیل و هابیل دانست. در این خوانش، مرگ مهدی، که نقش هابیل را تداعی می‌کند، تنها قتلی سیاسی نیست، بلکه نمودی از قتل معصومیت به دست ایدئولوژی‌های فاسد و ساختارهای قدرت است. قابیل نیز صرفاً شخصیتی اسطوره‌ای نیست، بلکه نماد انسان مدرنی است که در چرخهٔ گناه، خشونت و مسئولیت تاریخی گرفتار شده است. یکی از مهم‌ترین دستاوردهای رمان، برجسته‌سازی چرخهٔ تکرارشوندهٔ گناه است. گناه قابیل با قتل مهدی پایان نمی‌یابد، بلکه همچون میراثی به راوی انتقال پیدا می‌کند. تلاش‌های راوی برای رستگاری، ازجمله تغییر مسیر تحصیلی، فاصله گرفتن از محیط‌های افراطی و پذیرفتن شغل قبرکنی، به رهایی کامل منجر نمی‌شود. ریش‌بلند و انزوای او نیز بیش از آنکه راه‌هایی برای رستگاری باشند، واکنش‌هایی موقت در برابر بار سنگین گناه‌اند. عنوان «الأصنام» نیز به‌صورت استعاری به ساختارهای فاسدی اشاره دارد که جامعه به آن‌ها دل بسته است. این بت‌ها هم صورت بیرونی دارند، مانند ایدئولوژی‌های خشک و نظام‌های سیاسی، و هم صورت درونی، همچون حسادت و تعصب و غرور. در برابر آن‌ها، بازگشت راوی به امر کوچک و طبیعی و اصیل تلاشی برای یافتن حقیقتی است که هنوز به‌طور کامل از سوی قدرت مصادره نشده است. درنهایت، لحن تراژیک و روان‌شناختی رمان و بهره‌گیری از نمادهایی چون تاریکی، رطوبت و حیوانات نشان می‌دهد که قهرمان هم‌زمان در جهان بیرونی و در زندان ذهنی خویش گرفتار است.

واژگان کلیدی: اسطورهٔ قابیل و هابیل، نقد ایدئولوژی، خشونت، الأصنام، أمین الزاوي.

استناد به این مقاله:

جهانی، هدیه و دادفر، حمید (۱۴۰۵). نقد و تأویل اسطورهٔ دوگانگی و گناه در رمان الأصنام و سایهٔ قابیل از أمین الزاوي. دراسات في نقد الأدب العربي، ۱۷(۳۲)، ۱۰۶-۱۲۳.

***Corresponding Author Email Address:** hediehjahani@razi.ac.ir

DOI: 10.48308/jalc.2026.242613.1432

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

۱. مقدمه

رمان «الأصنام: قابيل الذي رقّ قلبه لأخيه هابيل»، اثر أمين الزاوي، از نمونه‌های برجستهٔ بازخوانی اسطوره در رمان معاصر عربی است. نویسندهٔ این اثر اسطورهٔ قابیل و هابیل را از روایتی دینی و تاریخی فراتر می‌برد و آن را به ابزاری برای بازنمایی بحران‌های اخلاقی و اجتماعی انسان معاصر بدل می سازد. در این بازخوانی، اسطوره روایتی متعلق به گذشته نیست بلکه الگویی تکرارشونده از خشونت و گناه و تعارض اخلاقی است که در بستر جامعهٔ معاصر بازتولید می‌شود.

رمان الأصنام، با بهره‌گیری از ساختاری غیرخطی و ارجاع به متون دینی و عناصر اسطوره‌ای، وضعیت انسان عرب در جامعهٔ پسااستعماری را بازنمایی می‌کند. در این اثر، اسطوره کارکردی فراتر از عنصر تزئینی دارد و به چارچوبی روایی و معنایی برای تحلیل خشونت، فروپاشی ارزش‌ها و بازتولید گناه تبدیل می‌شود. ازاین‌رو، بازخوانی اسطورهٔ قابیل و هابیل در رمان امکانی برای بررسی مناسبات قدرت، مشروعیت ایدئولوژیک و بحران هویت فراهم می‌سازد.

این مقاله بر چگونگی پیوند میان عنوان اصلی رمان (الأصنام) و عنوان فرعی آن (قابيل الذي رقّ قلبه لأخيه هابيل) تمرکز دارد. پرسش اصلی پژوهش آن است که مفهوم «بت‌ها» چگونه به استعاره‌ای از وابستگی‌های ایدئولوژیک و خشونت بازتولیدشونده تبدیل می‌شود و «نرمی دل قابیل» چه دلالتی در فهم گناه، تردید اخلاقی و امکان رستگاری دارد. بر این اساس، مقاله می‌کوشد نشان دهد که زاوی از بازنویسی اسطوره برای نقد خشونت ایدئولوژیک و بازنمایی بحران اخلاقی انسان معاصر بهره می‌گیرد.

۱-۱. پرسش پژوهش

أمين الزاوي چگونه از اسطورهٔ قابیل و هابیل برای بازنمایی خشونت ایدئولوژیک و بحران اخلاقی در رمان الأصنام بهره گرفته است؟

مفهوم «نرمی دل» در شخصیت قابیل چه دلالت‌های روان‌شناختی و اخلاقی دارد و چگونه به لحظهٔ تردید پیش از شکل‌گیری گناه تبدیل می‌شود؟

عنوان «الأصنام» چگونه به نمادی از بت‌های فکری و ایدئولوژیک معاصر تبدیل می‌شود و چه پیوندی با مفهوم برادرکشی در رمان دارد؟

فضاسازی و ساختار زمانیِ آشفته در رمان چگونه در بازنمایی تروما، فروپاشی اخلاقی و بحران هویت نقش ایفا می‌کند؟

۱-۲. روش‌شناسی

پژوهش با روش توصیفی تحلیلی و بر پایهٔ تحلیل کیفی متن انجام شده است. در این پژوهش، رمان الأصنام: قابیل الذی رقّ قلبه لأخیه هابیل، اثر أمین الزاوي، با تکیه بر رویکرد نقد اسطوره‌ای بررسی شده و چگونگی بازآفرینی اسطورهٔ قابیل و هابیل در ساختار روایی، شخصیت‌پردازی و درون‌مایه‌های اثر تحلیل شده است.

به‌منظور تبیین ابعاد روانی و فکری شخصیت‌ها، از برخی مفاهیم روان‌کاوی یونگی، به‌ویژه «سایه» و «ناخودآگاه جمعی»، و نیز از مباحث نقد ایدئولوژی استفاده شده است تا چگونگی بازتولید خشونت و افراط‌گرایی و حذف دیگری در متن رمان تبیین شود. همچنین، مفاهیم مرتبط با تروما و حافظهٔ جمعی در تحلیل فضای ویران، آشفتگی زمانی و بازنمایی بحران اخلاقی در رمان مورد توجه قرار گرفته است.

پژوهش نشان می‌دهد که أمین الزاوي چگونه با بازخوانی اسطورهٔ قابیل و هابیل روایتی انتقادی از واقعیت معاصر ارائه می‌دهد و از اسطوره همچون ابزاری برای نقد خشونت ایدئولوژیک، فروپاشی ارزش‌های انسانی و تداوم «برادرکشی» در جامعهٔ معاصر بهره می‌گیرد. ازاین‌رو، عناصر روایی رمان، ازجمله شخصیت‌ها، فضاسازی، زمان روایی، زبان و نمادپردازی، در پیوند با دلالت‌های اسطوره‌ای و ایدئولوژیک تحلیل شده‌اند.

۱-۳. أمین الزاوي و رمان *الأصنام*

أمین الزاوي (زادهٔ ۱۹۵۶)، نویسندهٔ برجستهٔ الجزایری و استاد ادبیات تطبیقی، یکی از صداهای متفکر و دوگانه‌زبان در ادبیات معاصر مغرب عربی شناخته می‌شود. تحصیلات او در رشتهٔ ادبیات تطبیقی، در سطح دکتری، پایه‌ای قوی برای رویکرد میان‌رشته‌ای او در خلق آثارش فراهم کرده است، که در آن‌ها همواره به بازخوانی اساطیر، تاریخ سرکوب‌شده و بحران هویت در فضای پسااستعماری الجزایر می‌پردازد. الزاوي، که هم به عربی و هم به فرانسوی می‌نویسد، از طریق آثاری چون رمان *The Goatherd*، نامزد بوکر عربی، و رمان فرانسوی *Festin de Mensonges*، مرزهای فرهنگی و زبانی را در هم می‌شکند (IPAF, 2024, p. 2-4). تمرکز عمیق او بر کهن‌الگوهایی نظیر دوگانگی‌های بنیادین بشری (مانند اسطورهٔ قابیل و هابیل)، که در مقالهٔ پیش‌رو بررسی است، نشان می‌دهد که آثار وی فراتر از روایت‌های صرفاً اجتماعی و به دنبال کشف ریشه‌های اسطوره‌ای و اخلاقی در تجربهٔ جمعی انسان معاصر است.

رمان الأصنام: قابیل الذي رَقَّ قلبه لأخیه هابیل یکی از پیچیده‌ترین بازخوانی‌های اسطورهٔ قابیل و هابیل در ادبیات معاصر عربی است. این اثر، با تلفیق تاریخ الجزایر پس از استقلال، روان‌کاویِ سوژهٔ مدرن عرب، و نقد خشونت دینی، روایتی چندلایه از گناه و برادری و رستگاری می‌سازد. در این رمان، اسطورهٔ نخستینِ برادرکُشی در قالب روایتی سیاسی - وجودی بازآفریده می‌شود؛ جایی که زلزلهٔ الأصنام صرفاً فاجعه‌ای طبیعی نیست، بلکه نمادی از

فروپاشی معنا در جامعه‌ای است که بت‌های تازه‌ای از دین و ایدئولوژی و بدن ساخته است.

شخصیت حمیمید فلیتا مرکز ثقل روایت است؛ دانشجویی الجزایری که پس از قتل برادرش مهدی به دست گروهی از اسلام‌گرایان تندرو در پیِ انتقام برمی‌آید. او با پیوستن به همان گروه و سپس عزیمت به افغانستان برای کشتن شیخ سلیمان الأعور الجزائری الأفغانی (رهبر فکری و آمر قتل برادرش) مسیر اسطوره‌ای قابیل را بازتولید می‌کند: خطای نخستین و جست‌وجوی پالایش از گناه. در کنار او، شخصیت هاجر شریفی، دانشجوی فلسفه، بازنمایی وجدان فلسفی و زنانهٔ متن است؛ زنی میان عقل و زخم، قربانی خشونت جنسی ناپدری‌اش قاسم الشوای و نیز ناظر زوال اخلاقی مادرش باتو. این شخصیت‌ها درمجموع نماد جامعه‌ای هستند که میان میل، دین، و ازهم‌گسیختگی تاریخی گرفتار مانده است.

ساختار روایی رمان بر اساس دو خط زمانی استوار است: از یک سو رویدادهای جزئیِ قتل و انتقام که در چارچوب زمان تاریخی دهه‌های ۱۹۶۰ تا ۱۹۸۰ الجزایر می‌گذرد؛ و از سوی دیگر، جریان روانی و اسطوره‌ای ذهن راوی که در گفت‌وگو با وجدان خود، گناه را به درون می‌کشاند. أمین الزاوي در این اثر قابیل معاصر را انسانی می‌نمایاند که میان ارتکاب خشونت و تمنای رقت قلب سرگردان است؛ انسانی که در تاریخ الجزایر از قربانی به جلاد و سپس به نادم بدل می‌شود. ازاین‌رو، الأصنام نه‌تنها روایتی از برادرکُشی، که پژوهشی در باب ساختار گناه و امکان رهایی در جهان عربِ پسااستعماری است.

۱-۴. پیشینهٔ پژوهش

تا کنون پژوهش‌های متعددی در حوزهٔ نقد ادبی عربی معاصر به بررسی رمان الجزایری، تحولات اجتماعی، ساختار خانواده، و کارکرد اسطوره در متون روایی پرداخته‌اند. در این بخش، به مهم‌ترین پژوهش هایی که مستقیم یا غیرمستقیم با آثار أمین الزاوي و حوزهٔ موضوعی این پژوهش مرتبط‌اند اشاره می‌شود.

در زمینهٔ بررسی تحولات اجتماعی و خانوادگی در رمان معاصر الجزایر، علی صباغیان (۱۳۹۸ش) در رسالهٔ دکتری خود با عنوان تغییرات خانواده در رمان معاصر الجزایر، با اتکا به نظریهٔ «گذار دوم جمعیتی»، به بررسی دگرگونی کارکردهای نهاد خانواده در گذار از سنت به مدرنیته پرداخته است. او در این پژوهش سه رمان بان الصبح از عبدالحمید بن هدوقه، الساق فوق الساق از أمین الزاوي و المتمردة از ملیکه مقدم را تحلیل کرده است. تمرکز اصلی پژوهش او بر تغییر نقش‌های جنسیتی، تضعیف اقتدار پدرسالارانه، استقلال فردی، و بروز شکاف‌های نسلی در بستر اجتماعی الجزایر است و رمان الساق فوق الساق در چارچوب پیامدهای اجتماعی و خانوادگی مدرنیته بررسی شده است.

در حوزۀ تحلیل گفتمان و روابط بین‌نسلی، علی صباغیان و کبری روشنفکر (۱۴۰۰ش) پژوهشی با عنوان «المناسبات العائلية وفجوة الأجيال في الرواية الجزائرية المعاصرة على ضوء تحليل الخطاب الفوكوي؛ رواية "الساق فوق الساق في ثبوت رؤية هلال العشاق" لأمين الزاوي نموذجًا» انجام داده‌اند. در این پژوهش، با بهره‌گیری از نظریۀ تحلیل گفتمان میشل فوکو، روابط خانوادگی، استقلال فردی و شکاف گفتمانی میان نسل‌ها در رمان یادشده بررسی شده است و نشان می‌دهد که تقابل سنت و مدرنیته چگونه از طریق زبان و گفتمان در متن بازنمایی می شود. تمرکز این مطالعه بر ساختارهای اجتماعی و گفتمانی است و اسطوره در آن نقشی حاشیه‌ای و ابزاری دارد.

در ارتباط مستقیم با رمان الأصنام، مالمیر (۱۴۰۴ش) در رسالۀ دکتری خود با عنوان بررسی تکنیک‌های روایی در رمان "الأصنام" اثر أمين الزاوي به تحلیل عناصر روایی همچون تناص با متون دینی و ادبی، نمادپردازی (به‌ویژه نماد زلزله)، شخصیت‌پردازی و ساختار روایت پرداخته است. او رمان الأصنام را در چارچوب نقد خشونت، افراط‌گرایی مذهبی و زوال آرمان‌های انقلابی در جامعۀ الجزایر بررسی کرده است. تمرکز اصلی پژوهش او بر کارکردهای فنی و روایی متن است.

مرور پژوهش‌های پیشین دربارۀ آثار أمين الزاوي نشان می‌دهد که عمدتاً بر ابعاد اجتماعی، گفتمانی و تکنیکی روایت متمرکز بوده‌اند. در این پژوهش‌ها اسطورۀ اغلب یا همچون ابزاری در خدمت تحلیل اجتماعی به کار رفته است یا در سطح تناص و نمادپردازی بررسی شده و کمتر به‌منزلۀ بنیانی اخلاقی و وجودی مستقلاً واکاوی شده است.

پژوهش پیش‌رو، با تمرکز بر اسطورۀ دوگانگی و گناه در رمان الأصنام، رویکردی متفاوت اتخاذ کرده است. این پژوهش اسطورۀ قابیل و هابیل را به‌عنوان ریشۀ نخستین گناه اخلاقی و برادرکشی و دوگانگی وجودی انسان معاصر تحلیل کرده است، نه صرفاً بازتابی از بحران‌های اجتماعی یا سیاسی. بر این اساس، پژوهش با انتقال تمرکز از روابط افقی (اجتماعی-گفتمانی) به بعد عمودی (اسطوره‌ای-اگزیستانسیال) به شکافی می‌پردازد که در پژوهش‌های پیشین مغفول مانده است. شایان ذکر است که تا کنون پژوهش مستقلی دربارۀ اسطورۀ دوگانگی و ساختار گناه در آثار أمين الزاوي انجام نشده است و مقالۀ پیش‌رو این خلأ پژوهشی را پوشش دهد.

۲. نقد اسطوره‌ای و بازخوانی اسطورۀ قابیل و هابیل

چارچوب اصلی پژوهش بر نقد اسطوره‌ای با رویکرد تأویلی استوار است. این رویکرد، با تکیه بر دیدگاه‌های جوزف کمبل (1949) و روان‌شناسی تحلیلی کارل گوستاو یونگ (1968 ;1959)، اسطوره را الگویی تکرارشونده برای بازنمایی تعارض‌های اخلاقی، روانی و تاریخی انسان می‌داند. بر این اساس، اسطوره‌های بنیادینی چون قابیل و هابیل در متون ادبی معاصر بازتولید می‌شوند تا بحران‌های انسان امروز را صورت‌بندی کنند.

أمین الزاوي در رمان الأصـــنام روایت قابیل و هابیل را از روایتی دینی فراتر می‌برد و آن را در قالبی معاصـــر بازآفرینی می‌کند. در این خوانش، قتل مهدی صـرفاً رخداد سـیاسـی نیسـت، بلکه بازتابی از الگوی برادرکشـی و تکرار گناه نخستین است. «قابیلِ مدرن» در رمان شخصیتی است که وابستگی‌های ایدئولوژیک و سیاسی را بر پیوندهای انسـانی ترجیح می‌دهد و از این طریق چرخهٔ خشـونت و گناه را بازتولید می‌کند. بدین‌ترتیب، اسـطوره در این اثر نقش بنیانی در تفسیر بحران اخلاقی و خشونت معاصر دارد.

۲-۱. گناه و مفهوم «سایه» در روان‌کاوی یونگی

در تکمیل خوانش اسـطوره‌ای، پژوهش از برخی مفاهیم روان‌کاوی تحلیلی یونگ، به‌ویژه مفهوم «سـایه»، بهره می‌گیرد. در نظریهٔ یونگ، سایه به بخش‌های سـرکوب‌شـده و انکارشـدهٔ روان اشـاره دارد که در موقعیت‌های بحرانی آشکار می‌شود.

در رمان، احسـاس مداوم گناه، درون‌نگری راوی و کشـمکش‌های ذهنی او نشـان‌دهندهٔ حضـور فعال «سـایه» است. تمایلات سرکوب‌شده، وابستگی به الکل و رابطهٔ مبهم با جانین غروطو، همگی نشانه‌هایی از دوگانگی هویتی شخصیت به شمار می‌روند. همچنین، حضور مداوم «دیگری» در ذهن راوی بیانگر ناتوانی او در رهایی از تجربهٔ گناه و خشونت است. این وضعیت بازتاب روان‌شناختی همان شکاف اسطوره‌ای میان قابیل و هابیل است که در سطح فردی بازتولید می‌شود و شخصیت را در چرخهٔ خودسرزنشی و اضطراب گرفتار می‌سازد (عیسی، ۲۰۱۸م، ص ۲۶۰-۲۶۱).

۲-۲. نماد و نقد ایدئولوژی در رمان

تحلیل نمادهای رمان نشـــان می‌دهد که الأصـــنام رویکردی انتقادی دربارهٔ ایدئولوژی‌های مســـلط اتخاذ می‌کند. نمادهایی چون سوسک و عرعر الاغ در تقابل با بت‌ها قرار می‌گیرند؛ بت‌هایی که نمود ایدئولوژی‌های سیاسی، مذهبی یا اجتماعی‌اند.

در این سـاختار نمادین، عناصـر طبیعی و حیوانی حوزه‌ای خارج از منطق قدرت و ایدئولوژی تصـویر می‌شـوند و امکان مواجهه با حقیقت را برای راوی فراهم می‌کنند. بدین‌ترتیب، رمان از اسـطوره برای نقد و افشـای سـازوکارهای ایدئولوژیک بهره می‌گیرد، نه برای مشروعیت‌بخشی به قدرت (ابراهیم، ۲۰۰۹م، ص ۲۸).

۲-۳. تروما و بازتولید گناه در بستر پسااستعماری

زمینهٔ تاریخی و اجتماعی رمان، ازجمله زلزله، تغییر نام شـــهرها و نقد نفوذ فرهنگی، الأصـــنام را در چارچوب ادبیات پسـااسـتعماری و مطالعات تروما قرار می‌دهد. در این چارچوب، جامعه پس از اسـتعمار با اشـکال تازه‌ای از خشـونت و

سلطه مانند بنیادگرایی و سرکوب ایدئولوژیک مواجه می‌شود (سجادی، ۱۳۹۹ش، ص ۹۵).

شخصیت اصلی رمان با لایه‌های متعددی از تروما روبه‌رو است؛ تروماهای فردی، خانوادگی و تاریخی. مرگ مهدی، تجربهٔ خشونت و حضور مداوم خاطرهٔ گناه سبب می‌شود گناه از تجربه‌ای فردی فراتر رود و به نوعی میراث تاریخی و جمعی تبدیل شود (Caruth, 1996, p. 158). همچنین، این وضعیت با مفهوم بحران هویت در جوامع پسااستعماری پیوند می‌یابد (Bhabha, 1994, p. 198).

۲-۴. زبان و گسست روایی در بازنمایی تروما

زبان در رمان الأصنام تنها ابزار روایت نیست، بلکه در شکل‌گیری معنا و بازنمایی تجربهٔ بحران نقش اساسی دارد. همان‌گونه که شفیعی کدکنی (۱۳۸۶، ص ۵۸) بیان می‌کند، زبان از طریق لحن، واژگان و ساختار جمله مفاهیم انتزاعی را به تجربه‌ای ملموس تبدیل می‌کند.

در این رمان، استفاده از سیال ذهن و روایت غیرخطی و گسست زمانی با نظریهٔ تروما پیوند دارد. در مطالعات تروما، روایت‌های تکه‌تکه و ناپیوسته بازتاب ناتوانی سوژه در بازنمایی تجربهٔ آسیب‌زا تلقی می‌شوند (عبدالمجید، ۲۰۲۳م، ص ۱۵-۱۸؛ نیز نک: رضائی، ۱۳۷۸، ص ۲۰۶). ازاین‌رو، آشفتگی روایی رمان را می‌توان بازتاب آشفتگی روانی شخصیت اصلی دانست.

گسست حافظه و اختلال در نظم زمانی روایت سبب می‌شود روایت خطی جای خود را به ساختاری پراکنده و چندپاره بدهد (Eliade, 1959, p. 89). در این چارچوب، تکنیک‌هایی چون بازگشت به گذشته (فلاش‌بک)، جملهٔ ناتمام و تغییر لحن صرفاً شگردهای زیبایی‌شناختی نیستند، بلکه ابزارهایی برای بازنمایی تجربهٔ تروما به شمار می‌آیند (Fanon, 1963, p. 55).

همچنین، سکوت‌ها و تکرارها و وقفه‌های زبانی در رمان بخشی از فرایند معنابخشی به تجربهٔ گناه و خشونت‌اند و نشان می‌دهند که زبان خود تحت تأثیر تروما دچار گسست شده است (Frye, 1957, p. 85-86). از این منظر، ساختار زبانی رمان با مضمون گناه و بحران هویت پیوندی مستقیم پیدا می‌کند.

الف) فضاسازی و بازنمایی بحران اخلاقی

فضاسازی در رمان الأصنام تنها پس‌زمینه‌ای برای رخدادها نیست، بلکه در شکل‌گیری معنای رمان نقشی اساسی دارد. أمین الزاوي، از طریق تصویر شهر ویران و فضاهای بسته و زمان آشفته، بحران را از حادثه‌ای طبیعی یا سیاسی فراتر می‌برد و آن را به مسئلهٔ گناه، خشونت و فروپاشی اخلاقی پیوند می‌دهد.

۱. جغرافیای ویران و بحران هویت

بخش عمده‌ای از رخدادهای رمان در شـهری می‌گذرد که نام آن پس از زلزله از «الأصـنام» به «الشـلف» تغییر یافته است. این تغییر نام در متن رمان صرفاً تغییری اداری نیست، بلکه نشانه‌ای از تلاش برای فراموشی گذشته و حذف حافظهٔ جمعی تلقی می‌شـود. راوی به این وضـعیت اشـاره می‌کند: «انقطعت عن زيارة بيتنا الأسـبوعية في الأصـنام المدينة التي نسي الجميع اسمها "الأصنام" وأصبحت تلقب رسميا بمدينة "شلف."» (الزاوي، ۲۰۰۰م، ص ۱۰۰)

فضـای شـهر پس از زلزله با تصـویر ویرانی و مرگ و آشـفتگی همراه اسـت و به بسـتری برای بازنمایی بحران اخلاقی تبدیل می شود. در کنار این فضای عمومی، رمان بر مکان‌های بسته‌ای مانند سلول‌های انفرادی، اتاق‌ها و مسجد نیز تمرکز می‌کند؛ فضاهایی که در آن‌ها فشار ایدئولوژیک، ترس و احساس گناه تشدید می شود. بدین‌ترتیب، ویرانی در رمان فقط به محیط بیرونی محدود نیسـت، بلکه به سـاحت روانی و اجتماعی شـخصـیت‌ها نیز گسـترش می‌یابد.

۲. زمان آشفته و پیوند گذشته با حال

سـاختار زمانی رمان خطی و منظم نیسـت، بلکه میان گذشـته و حال در حرکت اسـت. روایت مدام میان رخدادهای تاریخی الجزایر، ازجمله فضای سیاسی دورهٔ بومدین، گسترش جریان‌های اسلام‌گرای افراطی و تجربهٔ افغانستان، و تجربهٔ شخصی راوی در نوسان است. این آشفتگی زمانی نشان می‌دهد که خشونت سیاسی و اجتماعی در حافظهٔ فردی شـخصـیت‌ها رسـوب کرده و از گذشـته به حال انتقال یافته اسـت. درنتیجه، تجربهٔ فردی راوی از قتل مهدی و بحران‌های خانوادگی از تاریخ جمعی الجزایر جدا نیسـت، بلکه بخشـی از همان چرخهٔ تکرارشـوندهٔ خشـونت و گناه به شمار می‌آید.

۳. فلاش‌بک و بازگشت مداوم به گناه

روایت اول‌شخص رمان بر ذهن و خاطرات راوی متمرکز است و بخش مهمی از ساختار آن از طریق فلاش‌بک شکل می‌گیرد. بازگشـت‌های مکرر به گذشـته، به‌ویژه به ماجرای قتل مهدی، نشـان می‌دهد که راوی توان رهایی از تجربهٔ گناه را ندارد:

«لأنني لم أكن أفهم ما تقوله من كلام في السيكولوجيا والفلسفة فقد تجرأتُ كي أحكي لها بعضا من أوجاعي... حين رويت لها قصة اغتيال أخي مهدي...» (الزاوي، ۲۰۰۰م، ص ۱۵۸).

فلاش‌بک‌ها در رمان تنها کارکرد روایی ندارند، بلکه ابزاری برای آشـکار شـدن بحران درونی شـخصـیت‌اند. هر

بازگشت به گذشته، بخشی از احساس گناه، خشونت یا تعارض اخلاقی را آشکار می‌کند و نشان می‌دهد که راوی همچنان درگیر پیامدهای «گناه نخستین» است. ازاین‌رو، ساختار روایی رمان با مضمون اسطوره‌ای قابیل و هابیل پیوند مستقیم پیدا می‌کند.

ب) تأویل عنوان *الأصنام* و نقد ایدئولوژی

عنوان رمان، الأصنام، یکی از عناصر محوری در نظام معنایی اثر است و در سطوح مختلف به مسئلهٔ خشونت، ایدئولوژی و بحران اخلاقی دلالت دارد.

۱. *الأصنام* و حافظهٔ فاجعه

در سطح نخست، عنوان رمان به نام قدیم شهر اشاره دارد؛ نامی که پس از زلزله حذف می‌شود، اما همچنان در حافظهٔ جمعی باقی می‌ماند. در گفتمان مذهبی رمان، این نام نشانه‌ای از گناه و علت عذاب الهی تفسیر می‌شود: «في المساجد، وتعليقا على الزلزال المدمر الذي ضرب مدينة الأصنام وضواحيها، يخطب الأئمة... وليعلم الجميع أن المدينة التي ضربها الزلزال اسمها (الأصنام).» (الزاوي، ۲۰۰۰م، ص ۸۳) در این روایت، زلزله از فاجعه‌ای طبیعی به نشانه‌ای اخلاقی و ایدئولوژیک تبدیل می‌شود و مفهوم «گناه جمعی» را بازتولید می‌کند.

۲. بت‌های ایدئولوژیک و خشونت معاصر

عنوان الأصنام، در لایهٔ عمیق‌تر، به ایدئولوژی‌ها و باورهایی اشاره دارد که جایگزین تفکر انتقادی شده‌اند و کارکردی مشابه «بت» پیدا کرده‌اند (الزاوي، ۲۰۱۹م، ص ۱۹۶). رمان این بت‌ها را در قالب جریان‌های سیاسی و مذهبی بازنمایی می‌کند؛ جریان‌هایی که با تکیه بر حقیقت مطلق خشونت و حذف دیگری را توجیه می‌کنند.

در این میان، برخی شخصیت‌ها و متون ایدئولوژیک به عامل شکل‌گیری خشونت درونی راوی تبدیل می‌شوند: «مع كل قراءة جديدة لكتاب "معالم في الطريق" كنت أشعر بأن وحشا مخلصا ولد بداخلي...» (الزاوي، ۲۰۰۰م، ص ۱۰۰).

در این بخش، رمان نشان می‌دهد که خشونت پیش از آنکه به کنش بیرونی تبدیل شود در سطح ذهن و زبان شکل می‌گیرد. بدین‌ترتیب، الأصنام فقط به بت‌های تاریخی اشاره ندارد، بلکه استعاره‌ای از ایدئولوژی‌هایی است که انسان معاصر را در چرخهٔ تکرارشوندهٔ خشونت و برادرکشی گرفتار می‌کنند.

۳. پیوند فضاسازی و اسطورهٔ گناه

ترکیب جغرافیای ویران، زمان آشفته و عنوان نمادین رمان نشان می‌دهد که بحران در الأصنام صرفاً مسئله‌ای سیاسی یا اجتماعی نیست. أمین الزاوي از بازخوانی اسطورهٔ قابیل و هابیل برای نشان دادن تداوم خشونت در جهان معاصر استفاده می‌کند؛ خشونتی که در قالب ایدئولوژی و تعصب و حذف دیگری بازتولید می‌شود. ازاین‌رو، رمان گناه نخستین را الگویی مداوم در تاریخ معاصر معرفی می‌کند، نه رویدادی متعلق به گذشته.

ج) تحلیل شخصیت‌ها: بازتولید اسطورهٔ قابیل و هابیل

شخصیت‌پردازی در رمان الأصنام بر تقابل اسطوره‌ای قابیل و هابیل استوار است؛ تقابلی که أمین الزاوي آن را از روایتس دینی فراتر می‌برد و به بحران‌های اخلاقی و ایدئولوژیک و روانی جامعهٔ معاصر پیوند می‌دهد. شخصیت‌ها در این رمان تیپ‌های ساده و تک‌بعدی نیستند، بلکه هریک بازتابی از کشمکش میان گناه، خشونت، وجدان و میل به رستگاری است.

۱. قابیل: گناه، تردید و تولد «وحش درونی»

قابیل در این رمان صرفاً نماد حسادت برادرانه نیست، بلکه نمایندهٔ شخصیتی است که در برابر انتخاب اخلاقی شکست می‌خورد و به‌تدریج در مسیر خشونت و حذف دیگری قرار می‌گیرد. ازاین‌رو، گناه نخستین قابیل در متن رمان به خشونت‌های جمعی و ایدئولوژیک پیوند می‌خورد و به الگویی برای فهم بحران معاصر تبدیل می‌شود (Ricoeur, 2004, p. 59).

۱-۱. «رَقَّ قلبهُ»: لحظهٔ تردید پیش از سقوط

عنوان فرعی رمان، قابیل الذي رقّ قلبه لأخیه هابیل، نشان می‌دهد که شخصیت قابیل، پیش از ارتکاب خشونت، مرحلهٔ تردید و کشمکش درونی را تجربه می‌کند. تعبیر «رقّ قلبه» صرفاً نشانه‌ای از شفقت نیست، بلکه بیانگر لحظه‌ای است که شخصیت هنوز کاملاً در شرارت حل نشده است.

در این وضعیت، قابیل میان وجدان و میل به حذف دیگری گرفتار می‌شود. همین تزلزلْ شخصیت را انسانی‌تر و تراژیک‌تر می‌کند؛ زیرا او پیش از ارتکاب گناه به پیامد اخلاقی عمل خود آگاهی دارد. بنابراین، رمان خشونت را نتیجهٔ فرایندی روانی و ایدئولوژیک معرفی می‌کند، نه کنشی ناگهانی.

۱-۲. ایدئولوژی و شکل‌گیری خشونت

رمان نشان می‌دهد که «قابیل مدرن» در بستری اجتماعی و ایدئولوژیک شکل می‌گیرد. فضای افراط‌گرایی مذهبی و سیاسی ذهن شخصیت را به‌تدریج به‌سوی حذف دیگری سوق می‌دهد و خشونت را امری مشروع جلوه می‌نماید (صفوی، ۱۴۰۰ش، ص ۲۰۶).

در این میان، متن‌های ایدئولوژیک در ساخت «وحش درونی» نقش مهمی دارند: «مع كل قراءة جديدة لكتاب "معالم في الطريق" كنت أشعر بأن وحشا مخلصا ولد بداخلي...» (الزاوي، ۲۰۰۰م، ص ۱۰۰).

در این بخش، «وحش» استعاره‌ای از خشونتی است که به‌تدریج در درون شخصیت نهادینه می‌شود. بدین‌ترتیب، رمان نشان می‌دهد که خشونت ابتدا در سطح زبان و اندیشه شکل می‌گیرد و سپس به عمل تبدیل می‌شود.

۲. هابیل: قربانی معصومیت و حذف ایدئولوژیک

در برابر قابیل، شخصیت هابیل نماد معصومیتی است که در جهان آلوده به خشونت امکان بقا ندارد. مهدی، در نقش هابیل رمان، نه به‌سبب خطا، بلکه به‌علت تفاوت و استقلال فکری قربانی می‌شود. ازاین‌رو، مرگ او صرفاً قتل فردی نیست، بلکه نماد حذف هر صدای متفاوت در ساختارهای ایدئولوژیک است.

رمان همچنین نشان می‌دهد که چگونه نظام اجتماعی تلاش می‌کند حقیقت این قتل را پنهان کند و آن را به حادثه‌ای طبیعی تقلیل دهد: «...ثم جاءوا بجثته بالتنسيق مع مجموعة من أهالي المدينة ودفنوها تحت أنقاض الزلزال في جنبات مسجد جامع اليهود، كي يُقال قضي كما قضي الكثيرون تحت الردم.» (الزاوي، ۲۰۰۰م، ص ۹۶)

پنهان شدن جسد زیر آوار فقط اقدامی عملی نیست، بلکه نمادی از دفن حقیقت اخلاقی در زیر روایت‌های رسمی و ایدئولوژیک است. درنتیجه، هابیل در رمان به حافظه‌ای سرکوب‌شده تبدیل می‌شود که همچنان وجدان راوی را تعقیب می‌کند.

د) شخصیت‌های فرعی و بازتاب بحران اخلاقی

شخصیت‌های فرعی در الأصنام تنها برای پیشبرد روایت حضور ندارند، بلکه هریک بخشی از بحران اخلاقی و روانی رمان را آشکار می‌سازند.

۱. مادر: فروپاشی عاطفهٔ انسانی

شخصیت «لاله رحمه» یکی از تکان‌دهنده‌ترین چهره‌های رمان است. واکنش او به مرگ مهدی نشان‌دهندهٔ فروپاشی نظام عاطفی و اخلاقی در جهان رمان است: «ابتسامة أمي وملامح وجهها المنبسطة زلزال آخر... ابتسامة

سعادة علی رحیل فلذة الکبد...» (الزاوي، ۲۰۰۰م، ص ۹۳).

لبخند مادر در برابر مرگ فرزند در حکم «زلزلهٔ دوم» است؛ زلزله‌ای اخلاقی که نشان می‌دهد خشونت چگونه حتی پیوند مادری را نیز از معنا تهی کرده است.

۲. هاجر شریفی: مقاومت در برابر کابوس

هاجر شریفی، در مقایسه با دیگر شخصیت‌ها، آگاهی بیشتری از بحران دارد و تلاش می‌کند در برابر خشونت و فروپاشی مقاومت کند. او شخصیتی است که می‌کوشد، از طریق فهم و تأمل، «کابوس» را مهار کند: «علی الرغم من جرح الیتم المبکر، کانت هاجر شریفي تلبس الابتسامة، تقاوم بصمت وفلسفة کابوسا یؤرقها عاشته مع زوج أمها قاسم عزیز...» (الزاوي، ۲۰۰۰م، ص ۱۵۲).

در اینجا، هاجر نماد شخصیتی است که هنوز امکان حفظ انسانیت را در دل ویرانی دارد، هرچند خودش نیز از آثار تروما و خشونت در امان نمانده است.

۳. مهدی: حضور غایب

مهدی پس از مرگ نیز در متن حضور دارد و به‌صورت خاطره، شبح و وجدان اخلاقی ظاهر می‌شود. این حضور مداوم نشان می‌دهد که حذف فیزیکی هابیل به معنای نابودی کامل او نیست، بلکه قربانی به بخشی از حافظه و عذاب وجدان جمعی تبدیل می‌شود.

هـ) درون‌مایه‌های اصلی رمان

۱. برادری، خیانت و گسست اخلاقی

رابطهٔ میان راوی و مهدی بازآفرینی مدرن رابطهٔ قابیل و هابیل است. پیش از وقوع فاجعه، میان آن‌ها نوعی صمیمیت فکری و عاطفی وجود دارد: «نتحدث، مهدي وأنا حتی مطلع الفجر دون توقف، نعید تشکیل العالم ترکیبه وفکه من جدید... أقول له: برافو مهدي حتی دون أن ألتفت لأتحقق من أنه وضع الکرة في السلة حقا، یضحک...» (الزاوي، ۲۰۰۰م، ص ۹۸).

این صمیمیت بعد تراژیک قتل را عمیق‌تر می‌کند؛ زیرا خشونت در دل نزدیک‌ترین پیوند انسانی رخ می‌دهد، نه میان دشمنان. ازاین‌رو، خیانت در رمان صرفاً خیانت به یک فرد نیست، بلکه گسست از بنیانی‌ترین رابطهٔ انسانی است.

۲. گناه و جست‌وجوی رستگاری

پس از مرگ مهدی، راوی درگیر تلاش برای آشتی با مرگ و گناه می‌شود: «خفية عن أمي كنت أذهب للمقابر كي أحضر الجنازات وأساعد في دفن الموتي... كنت أقوم بذلك بحثا عن مصالحة مع الموت والموتي.» (الزاوي، ۲۰۰۰م، ص ۹۳)

حضور در قبرستان و مشارکت در دفن مردگان تلاشی نمادین برای مواجهه با گناه است. بااین‌حال، رمان نشان می‌دهد که رستگاری در جهان الأصنام آسان و قطعی نیست؛ زیرا شخصیت‌ها همچنان زیر سایهٔ گذشته زندگی می‌کنند.

۳. غیاب عدالت و فروپاشی حقیقت

در رمان، نظام اجتماعی و سیاسی توان تحقق عدالت را ندارد و حقیقت قربانی مصلحت و ایدئولوژی می‌شود. قاتلان مهدی با همکاری دیگران جسد او را پنهان می‌کنند: «اتفقوا مع رابع لهم وهو سائق سيارة تابعة لجمعية دينية خيرية... ألقوا بالجثة في الصندوق الخلفي للسيارة وأخفوها بين الأفرشة والمواد الغذائية...» (الزاوي، ۲۰۰۰م، ص ۸۵).

این وضعیت نشان می‌دهد که خشونت فقط حاصل کنش فردی نیست، بلکه در ساختارهای اجتماعی و ایدئولوژیک نیز بازتولید می‌شود.

۴. *الأصنام* و بت‌های معاصر

عنوان رمان، در سطحی عمیق‌تر، به «بت»های فکری و ایدئولوژیک ا شاره دارد؛ باورهایی که جایگزین تفکر انتقادی می‌شوند و خشونت را مشروع می‌کنند. در این میان، هریک از شخصیت‌ها گرفتار نوعی «بت» است: بت قدرت، بت انتقام، بت ایدئولوژی یا بت نفرت. ازاین‌رو، الأصنام فقط نام یک شهر نیست، بلکه استعاره‌ای از جهان معاصری است که در آن انسان‌ها ایدئولوژی‌ها و تعصبات خود را می‌پرستند و درنتیجه، چرخهٔ خشونت و برادرکشی را تکرار می‌کنند.

دستاوردها

رمان الأصنام: قابيل الذي رقّ قلبه لأخيه هابيل، اثر أمين الزاوي، نشان می‌دهد که اسطوره می‌تواند از چارچوب دینی و روایِ صرف فراتر رود و به ابزاری برای نقد بحران‌های انسان معاصر تبدیل شود. نویسنده، با بازآفرینی اسطورهٔ قابیل و هابیل، آن را نه‌تنها به‌مثابهٔ روایت نخستین قتل بلکه به‌عنوان ساختاری نمادین برای تبیین خشونت و حذف دیگری و فروپاشی اخلاقی در جامعهٔ معاصر الجزایر به کار گرفته است.

پژوهش نشان می‌دهد که شخصیت‌های رمان درگیر تعارضی صرفاً فردی نیستند، بلکه درون منظومهٔ

ایدئولوژیکی حرکت می‌کنند که به بازتولید خشونت و مشروعیت‌بخشی به حذف دیگری می‌انجامد. ازاین‌رو، «قابیل» در رمان به نماد انسانی تبدیل می‌شود که تحت تأثیر گفتمان‌های افراطی انسانیت خود را از دست می‌دهد؛ درحالی‌که «هابیل» بازنمایی قربانی‌ای است که حقیقت او زیر آوار خشونت و روایت‌های تحریف‌شده پنهان می‌شود.

همچنین، پژوهش نشان می‌دهد که فضاسازی ویران، زمانِ آشفته، و کاربرد تکنیک بازگشت به گذشته، صرفاً عناصر روایی نیستند، بلکه در بازنمایی بحران روانی و اخلاقی شخصیت‌ها نقشی اساسی دارند. در این رمان، ویرانی شهر و آشفتگی زمان بازتابی از فروپاشی ارزش‌های انسانی و اخلاقی است. افزون‌بر این، عنوان الأصنام، با بار نمادین خود، به ایدئولوژی‌ها و باورهای جامدی اشاره دارد که به «بت»های معاصر تبدیل شده و زمینهٔ خشونت و برادرکشی را فراهم می‌کنند.

درنهایت، می‌توان گفت أمین الزاوي، با بازخوانی اسطورهٔ قابیل و هابیل، روایتی انتقادی از واقعیت معاصر ارائه می‌دهد؛ روایتی که در آن «برادرکشی» همچنان در اشکال گوناگون سیاسی و فکری و اجتماعی تکرار می‌شود. بدین‌ترتیب، رمان الأصنام تلاشی برای افشای سازوکارهای خشونت ایدئولوژیک و بازاندیشی در ارزش‌های انسانی در جهانی آکنده از تعصب و حذف و ویرانی است.

کتاب‌نامه

إبراهيم، عيسى (۲۰۰۹م). الجسد في الرواية العربية الحديثة: قراءة سيميائية ونفسية. مجلة سرديات، ۲۵- ۳۹.

رضائی، نجمه (۱۳۷۸ش). آشنایی با نقد ادبی معاصر عربی. دانشگاه فردوسی مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.

الزاوي، أمين (۲۰۰۰م). الأصنام، قابيل الذي رق قلبه لأخيه هابيل. قاهره: قصر النيل.

الزاوي، أمين (۲۰۱۸م). ثقافة الدم. قاهرة: قصر النيل.

الزاوي، أمين (۲۰۱۹م). أنفاس العقلانية. قاهره: قصر النيل.

سجادی، جواد (۱۳۹۹). درآمدی بر نظریه تروما در ادبیات. تهران: سخن.

شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۸٦). درآمدی بر شعر و موسیقی عرفانی. تهران: قلم.

صباغیان، علی (۱۳۹۸ش). تغییرات خانواده در رمان معاصر الجزایر. رسالهٔ دکتری، دانشکدهٔ علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.

صباغیان، علی و روشنفکر، کبری (۱۴۰۰ش). المناسبات العائلية وفجوة الأجيال في الرواية الجزائرية المعاصرة على ضوء تحليل الخطاب الفوكوي؛ رواية "الساق فوق الساق في ثبوت رؤية هلال العشاق" لأمين الزاوي نموذجًا. إضاءات نقدية في الأدبين العربي والفارسي، ۱۱(۴۳)، ۱۲۶-۱۰۷. https://sanad.iau.ir/Journal/roc/Article/869259

صفوی، کوروش (۱٤۰۰ش). از اسطوره تا ایدئولوژی: بازخوانی متون ادبیات عربی. تهران: نظم.

عبدالمجید، محمد (۲۰۲۳م). دراسات نقدية حول روايات أمين الزاوي. صحيفة المثقف، صص ۱۸- ۲۹.

عیسی منال، عبدالعزیز (۲۰۱۸م). تمثيلات الجسد في الرواية العربية: قرائة موضوعاتية لنماذج مختاره. مجلة سرديات، عدد ثامن والعشرون، صص ۲۳۵- ۲۷۰.

مالمیر، محمد (۱۴۰۴ش). بررسی تکنیک‌های روایی در رمان "الأصنام" اثر أمين الزاوي. رسالۀ دکتری، دانشکدۀ ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی.

Abdol-Majid, Mohammad. (2023). Critical Studies on the Novels of Amin Al-Zawi. *Al-Muthaqaf Newspaper*, pp. 18-29. [in Arabic]

Abraham, Jesus (2009). The body in the modern Arabic novel: a semiotic and psychological reading. *Sardiat*, pp. 25-39. [in Arabic]

Al-Zawi, Amin (2000) *Al-Aṣnām: Qābīl alladhī raqqa qalbuhu li-akhīhi Hābīl*. Cairo: Qaṣr al-Nīl. [in Arabic]

Al-Zawī, Amīn. (2018). *Thaqāfat al-dam*. Cairo: Qaṣr al-Nīl.[in Arabic]

Al-Zawī, Amīn. (2019). *Anfās al-ʿaqlāniyya*. Cairo: Qaṣr al-Nīl. [in Arabic]

Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203820551

Campbell, J. (1949). *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton University Press. https://jeisilaguilar.com/wp-content/uploads/2025/05/The_Hero_with_a_Thousand_Faces.pdf

Caruth, C. (1996). *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*. Johns Hopkins University Press. https://web.english.upenn.edu/~cavitch/pdf- /Caruth_ library Wound_and_Voice.pdf

Eliade, M. (1959). *Cosmos and History: The Myth of the Eternal Return*. Harper & & Brothers. https://monoskop.org/images/f/f7/Eliade_Mircea_Cosmos_and_History_The_Myth_of_the_Eternal_Return_1959.pdf

Fanon, F. (1963). *The Wretched of the Earth*. C. Farrington (Trans.). Grove Press.

Freud, S. (1900). The Interpretation of Dreams. https://groveatlantic.com/book/the-wretched-of-the-earth/

Frye, N. (1957). *Anatomy of Criticism*. Princeton University Press.

IPAF (2024). Archived from the original on 2014-04-02. Retrieved 2013-01-03.

Isa Manal, Abdul Aziz (2018). Body Representations in Arabic Novels: Topical Reading of Selected

Examples. *Surdiyat Magazine*, *28*, 235-270. [in Arabic]

Jung, C. G. (1959). The Archetypes and the Collective Unconscious. Princeton University Press. https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691202563/anatomy-of-criticism

Jung, C. G. (1968). *Man and His Symbols*. Dell Publishing.

Rezaei, N. (1999). *An approach to modern arabic literary criticism*. Mashhad: Ferdowsi University. [in Persian]

Ricoeur, P. (2004). *Memory, History, Forgetting*. University of Chicago Press. https://web.english.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Ricoeur_Difficult_Forgiveness.pdf

Safavi, K. (1991). *From Myth to Ideology: Rereading Arabic Literature Texts*. Tehran: Nazm. [in Persian]

Sajjadi, J. (2010). *An Introduction to Trauma Theory in Literature*. Tehran: Sokhan. [in Persian]

Shafie Kadkani, M. R. (2007). *An Introduction to Mystical Poetry and Music*. Tehran: Qalam. [in Persian]